FORMAREA LIMBII ŞI POPORULUI ROMÂN ÎN LUMINA CERCETĂRILOR RECENTE*)

DE

VASILE ARVINTE

Originea şi evoluţia romanităţii orientale, reprezentată astăzi prin limba şi poporul român, constituie de mai bine de două sute de ani una din problemele cele mai complexe cu care au fost confruntaţi învăţaţii care s-au ocupat de istoria popoarelor şi limbilor din sud-estul european. Principala dificultate rezidă în lipsa aproape totală a informaţiilor istorice pentru perioada vitregă în care a trăit romanitatea de la Dunărea de Jos după secolul al IV-lea, în timpul marii migraţii a popoarelor. A fost, de aceea, necesar ca sfera investigaţiilor să fie lărgită, prin atragerea în rezolvarea acestei probleme şi a altor discipline ştiinţifice, în primul rînd a lingvisticii şi arheologiei, alături de etnografie, folcloristică sau antropologie. Prin această colaborare, imaginea noastră actuală cu privire la etnogeneza română şi la formarea limbii române s-a lărgit şi îmbogăţit simţitor.

1. Prima problemă asupra căreia trebuie să ne oprim o constituie substratul autohton, adică pătura de popoare şi triburi care au fost supuse procesului de romanizare în perioada dominaţiei romane la Dunărea de Jos. Este cunoscut că, în genere, fondul acesta de popoare aparţinea grupului indoeuropean, semnalat arheologic în Peninsula Balcanică cam prin jurul anului 1800 î.e.n. Lăsînd la o parte teritoriul grecesc şi macedonean, jumătatea de nord a peninsulei era locuită de două mari grupuri indoeuropene : neamurile trace în partea de nord-est, pînă la Marea Neagră şi Carpaţii nordici, şi cele illire sau illiro-pannone în partea de nord-vest. Asupra acestora din urmă nu vom

* Comunicare ţinută la universităţile din Bonn, Erlangen, Berlin şi Freiburg, în iunie-iulie 1966.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

insista, deoarece ele interesează numai tangențial problema originii poporului și limbii române.

Grupul tracic, întins pe un teritoriu vast, era alcătuit din numeroase triburi, dintre care mai importante erau următoarele: *costobocii* așezați pe ambele versante ale Carpaților nord-estici, *carpii* în actuala Moldovă, *dacii* în Transilvania, cu centrul la Sarmizegetusa, *geții* la sudul Carpaților Meridionali, în Oltenia, Muntenia și Dobrogea. La sud de Dunăre locuiau *moesii*, de la care numele provinciilor romane Moesia Superior și Inferior, *tribalii* în Bulgaria, *crobyzii* în Balcani și pe cursul rîului Mariţa, *odrysii* în aceeași regiune, *bessii* în jurul orașului Philippopolis (în tracă *Pulpu-deva* „orașul lui Philip" > bg. actuală *Plovdiv*), *dardanii* în regiunea actualelor orașe Niš și Skoplje, de la care numele provinciei romane Dardania. În centrul Transilvaniei (Munții Apuseni), între daci, s-a stabilit încă de timpuriu un popor de origine iranică, *agatirșii*, asimilați ulterior de către autohtoni. În regiunea Mării Negre, în afară de coloniile grecești întemeiate încă de la sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. (Tomis, Callatis, Histria etc.), vin să se așeze, începînd din secolul al VI-lea î.e.n., *sciții*, mongoli nomazi conduși de triburi iranice, și *sarmații* iranici. Dinspre apusul Europei, pe Valea Dunării, înaintează în secolul al III-lea î.e.n. *celții*. În acest conglomerat de popoare, care se întindea din Carpații Pădurоși pînă la Marea Neagră, Marea Egee și chiar în Asia Mică, elementul preponderent era constituit din neamurile tracice [1].

Cucerirea romană a găsit aceste triburi pe o treaptă de civilizație destul de avansată, cum o dovedesc, printre altele, complexul enorm de cetăți și fortificații dace din Transilvania (Munții Orăștiei) sau așezările trace de la sud de Dunăre. S-a dovedit că în cultura greacă au fost absorbite numeroase elemente de origine tracă. Sub Burebista, regele dacilor contemporan cu Caesar, al cărui regat se întindea din Cîmpia Pannonică pînă la Nistru și Marea Neagră, sub urmașii acestuia, dar mai ales sub Decebal, dacii au opus o rezistență înverșunată cuceritorilor romani. Pericolul dacic preocupa în cea mai mare măsură pe cîrmuitorii romani la sfîrșitul secolului I e.n. Neamurile trace de la sud de Dunăre căzuseră însă mai înainte sub dominația romană. Astfel, Dardania fusese cucerită în anul 75 î.e.n., Moesia Superior în anul 29 î.e.n., Tracia în anul 46 e.n., Dobrogea, denumită Scythia Minor, e încadrată în imperiu în anul 86 e.n. Spre vest, Pannonia fusese supusă definitiv în vremea lui Augustus (9 e.n.). În acest fel, toată Valea Dunării, de la izvoare și pînă la vărsarea în Marea Neagră, era sub controlul romanilor.

[1] Dintre lucrările recente asupra neamurilor traco-dace amintim aici: *Istoria României*, I, București, 1960, p. 255—339; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965; Joseph Wiesner, *Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*, Stuttgart, 1963, cu o bogată bibliografie a chestiunii.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

Pentru a pune capăt nesiguranței permanente cauzate de daci la Dunărea de Jos și atras, pe de altă parte, de bogățiile regiunii, în primul rînd de aurul din Munții Apuseni, într-o epocă de criză gravă a fondurilor publice romane, împăratul Traian trece la cucerirea Daciei. După cele două războaie grele, dintre anii 101—102 și 105—106, ia ființă la nordul Dunării provincia romană Dacia traiană, care cunoaște un proces de intensă romanizare. Astăzi este definitiv stabilit că nu toate neamurile dace sau gete de la nordul Dunării au intrat sub stăpînire romană. Astfel, după moartea lui Traian (117), cea mai mare parte a Munteniei se afla numai sub stăpînirea nominală a romanilor, aceștia operînd uneori mutări masive de populație dacă la sud de Dunăre, din această regiune. Cu toate acestea, cercetările arheologice recente au descoperit în cîmpia munteană așezări ale dacilor liberi la sfîrșitul secolului al III-lea (la Chilia-Militari, lîngă București) și în decursul secolului al IV-lea (la Tîrgșor, lîngă Ploiești). Stăpînirea romană nu s-a întins, de asemenea, asupra populației dacice de la estul Carpaților Răsăriteni, adică din Moldova pînă la Nistrul mijlociu și inferior. Aici, dacii liberi (carpii) sînt atestați arheologic pînă în secolul al IV-lea (de ex. la Poenești-Vaslui)[2]. În interiorul arcului carpatic, triburile de daci liberi au continuat să trăiască în vremea dominației romane în actualele provincii Crișana și Maramureș. Imperiul roman îngloba, așadar, următoarele ținuturi la nord de Dunăre: Banatul, Oltenia cu părțile vecine ale Munteniei pînă la limesul transalutan, Transilvania propriu-zisă dintre Munții Apuseni și Carpații Răsăriteni, iar la nord pînă la Porolissum pe Someș, precum și o fășie de-a lungul Dunării muntene și moldovene. Pentru că în Crișana, Maramureș, Bucovina, Moldova, Basarabia și cea mai mare parte a Munteniei, unde astăzi se vorbește limba română, nu a putut avea loc un proces de romanizare, trebuie să admitem că în aceste provincii romanitatea s-a extins mai tîrziu[3].

2. Care a fost soarta populației dacice intrate sub stăpînire romană? Pe baza unor știri tîrzii, din secolul al IV-lea (Eutropius, Julian Apostatul), a fost emisă ipoteza extirpării totale sau a expulzării dincolo de frontieră a populației băștinașe de către cuceritorii romani. Există însă argumente puternice împotriva acestei ipoteze. Mai întîi se constată că toponimia majoră din Dacia romană este de origine preromană. Numele de orașe ca Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Ampelum, Germisara, Tibiscum, Arcidava, Dierna, Drobeta, Sucidava, Cumidava etc. sau nume de rîuri mari ca Alutus, Marisius, Crisius, Samos, Tibiscus, Argesis-Ordessos și altele au fost preluate de romani de la populația dacică. Un alt argument îl constituie apariția numelor de persoană traco-dace pe inscripțiile din Dacia, în perioada romană. Se

[2] Vezi I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire", București, 1964, III, nr. 3, p. 385 urm.

[3] Castrul roman de la Bîtca Doamnei (Piatra-Neamț) a avut o existență efemeră.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

adaugă apoi existența, în anii de după cucerire, a numeroase corpuri de trupă auxiliare formate din daci (13—15), pînă la începutul secolului al III-lea (de ex. *cohors I Ulpia Dacorum, ala I Ulpia Dacorum, cohors I Aelia Dacorum, cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana)*[4], ceea ce ne face să presupunem existența unui număr ridicat al populației dacice din care se recrutau acești soldați. De altfel, după moartea lui Traian, această populație se manifestă viguros în timpul răscoalelor numeroase de eliberare. Dar dovada de necontestat a fost adusă în ultimul timp de cercetările arheologice, ale căror rezultate sînt sintetizate în lucrarea lui D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966. Vestigiile de viață materială și spirituală a populației dace sub romani sînt deosebit de numeroase și concludente. Ele au fost descoperite într-un număr de 36 de localități, majoritatea rurale, și consistă din produse ceramice de factură dacică, urme de locuință, unelte, elemente de port și de podoabă, cimitire sau rituri funerare. Pe de altă parte, în ceramica romană din Dacia „există o componentă dacică însemnată... ce o deosebește pînă la un punct de olăria contemporană din alte părți ale lumii romane"[5]. Foarte importante sînt apoi descoperirile monetare. Există numeroase tezaure care au fost începute înainte de războaiele dintre Traian și Decebal și continuate după ocuparea Daciei. Posesorii acestor monede nu puteau fi decît oameni din sînul populației autohtone, care au supraviețuit războaielor și au continuat să acumuleze bogății și sub romani. Supusă unui proces intens de romanizare, populația băștinașă a adoptat limba și felul de viață al romanilor, dar din punct de vedere etnic ea nu a putut fi nimicită. Astfel, dacii reprezintă o componentă de bază a poporului român.

3. Se pune acum o altă întrebare : ce s-a transmis romanității dunărene și apoi limbii române din partea limbii traco-dace ? Problema este vastă și dificil de rezolvat din cauza lipsei unor texte concludente de limbă traco-dacă. Cu toate acestea, se constată în ultima vreme un interes tot mai susținut din partea cercetătorilor în soluționarea ei. În limba română, mai mult decît în alte limbi romanice, există un număr foarte ridicat de cuvinte ale căror etimologii au rămas necunoscute. Ele nu provin nici din latină, nici din alte limbi cu care româna a intrat în contact în decursul evoluției sale. De aceea, se presupune, pe drept, că multe din ele au fost transmise romanității carpato-balcanice de populația preromană. După G. Reichenkron[6], unul dintre cercetătorii recenți ai chestiunii, numărul elementelor de substrat de origine traco-dacă ar fi în română de ordinul sutelor,

[4] Vezi H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 243 ; ultima cohortă s-a format la începutul secolului al III-lea, în vremea lui Severus Alexander, cu oameni recrutați din ținutul Cumidava, Rișnovul de azi, lîngă Sibiu.

[5] Vezi D. Protase, *op. cit.*, p. 199.

[6] Vezi G. Reichenkron, *Vorrömische Elemente im Rumänischen* în „Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen", Wiesbaden, 1964, p. 240 ; id., *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

dacă nu chiar al miilor[7]. Pînă acum s-au propus explicații etimologice prin traco-dacă pentru un număr de aproximativ 200 de cuvinte românești. Cele mai multe dintre ele se referă la îndeletniciri străvechi sau denumesc noțiuni și procese importante. Multe dintre ele au corespondente în albaneză, singura limbă preromană care n-a fost nici grecizată, nici romanizată în Peninsula Balcanică.

Față de poziția mai veche, dispusă să compare cuvintele fără etimologie ale vocabularului românesc numai cu aceste corespondente albaneze, postulînd, adesea, un împrumut făcut de română din această limbă, într-o ipotetică perioadă de simbioză româno-albaneză la sud de Dunăre, cercetătorii de azi ai problemei (Dečev, Georgiev, Reichenkron, Russu și alții), cu inerentele deosebiri în privința soluțiilor, sînt preocupați să reconstruiască pe baza metodei comparativ-istorice aplicată limbilor indoeuropene radicalele traco-dace (moesice) din care pleacă elementele românești cu etimologie neclară. În acestea din urmă trebuie să se reflecte nu numai legile fonetice cele mai vechi ale limbii române, ci și principalele prefaceri care separau limba traco-dacă de restul grupului indoeuropean. Astăzi se poate considera că sistemul fonologic al limbii traco-dacilor, în comparație cu al altor limbi indoeuropene, este îndeajuns de cunoscut. Acesta este de fapt punctul de plecare al cercetărilor recente. Mai mult chiar, au putut fi sesizate unele diferențe lingvistice regionale în cadrul teritoriului vast locuit altădată de traci, care se reflectă și în limba română. Așa, de pildă, G. Reichenkron distinge în cadrul elementelor de substrat românești, două mari arii. Prima, aria elementelor trace propriu-zise, cu mutația consonantică și cu corespondente apropiate în armeană, constituită la sud și la nord de Dunăre (în Moesia Inferior), cuprinde astăzi, în urma unei migrații spre nord și est, Muntenia, Transilvania de est, Moldova, Bucovina și Basarabia. A doua arie, fără mutația consonantică tracă și, prin aceasta, asemănătoare cu albaneza, constituită, parțial, la nord de Dunăre, dar mai ales la sudul fluviului, probabil în partea de sud a Moesiei Superior și în Dardania, în apropiere de patria primitivă a albanezilor, cuprinde astăzi vestul României, adică Oltenia, Banatul, Transilvania de vest, Crișana, poate și Maramureșul. Nu e vorba în acest caz de împrumuturi făcute de română din albaneză, ci de dezvoltări independente, „wobei sich das Indogermanische in der Dardania (Illyrisch, Thrakisch und Makedonisch) einerseits fortsetzte in *einer* Schicht des Albanischen, andererseits unter der romanisierten Bevölkerung in der Gestalt der vorrömischen Bestandteile des Westrumänischen nachwirkte"[8].

Fără a putea intra aici în amănunte și în ciuda deosebirilor de vederi dintre diferiții învățați, se poate spune că prezența elementelor

[7] Vezi G. Reichenkron, *Vorrömische Elemente im Rumänischen*, p. 251.

[8] Vezi G. Reichenkron, *Historische latein-altromanische Grammatik*, I. Teil, Wiesbaden, 1965, p. 348; id., *Vorrömische Elemente...*, p. 240; id., *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, în „Sudost-Forschungen", XXII, 1963, p. 71—72; *Das Dakische...*, p. 75—76.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

de origine traco-dacă în română este astăzi definitiv probată. Acțiunea substratului s-a manifestat nu numai la sudul, ci și la nordul Dunării, unde, cum arată și arheologia, populația dacă a continuat să trăiască și după cucerirea Daciei de către romani.

4. Cît de mare a fost teritoriul pe care s-a constituit romanitatea din sud-estul Europei și cum se prezintă acesta din punctul de vedere al gradului de romanizare? Cu prima parte a întrebării atingem problema teritoriului de formare a limbii și poporului român.

În primele secole ale erei noastre, exceptînd cele două Pannonii, care făceau legătura cu vestul imperiului, și teritoriile de limbă greacă, romanitatea cuprindea cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, de la Marea Adriatică pînă la Marea Neagră și pînă în nordul Transilvaniei. Este marele merit al învățatului ceh C. Jireček [9] de a fi stabilit, pe baza repartiției teritoriale a inscripțiilor latinești și grecești, limita care separa, în secolele I—IV e.n., teritoriul romanizat de cel grecizat. El a constatat că inscripțiile latinești încetează la o linie care străbătea Peninsula Balcanică de la vest spre est. Ea coincidea, în mare parte, cu granițele sudice ale provinciilor dunărene romanizate, de dinaintea reformei lui Diocletianus. Linia pleca, la Marea Adriatică, de la localitatea Lissus (Alessio), urma granița dintre Dalmația (mai tîrziu Prevalis) la nord și Macedonia (mai tîrziu Epirus Nova) la sud, continua apoi către răsărit și se confunda cu limita dintre Moesia Superior și Macedonia și apoi cu cea dintre Moesia Superior și Thracia. De la regiunea dintre Bela Palanka și Pirot, granița dintre cele două limbi se îndrepta spre răsărit de-a lungul versantului de nord al munților Balcani (Haemus), de-a lungul graniței dintre Moesia Inferior și Thracia și ajungea pînă în apropiere de țărmul Mării Negre, ocolind cetățile grecești, și pînă la gurile Dunării. Limita, care poartă numele lui Jireček, a fost parțial modificată și precizată de Al. Philippide [10] și P. Skok [11]. Aceștia au stabilit existența unor zone bilingve latino-grecești destul de întinse în această regiune de contact a lumii greco-romane și acest fapt prezintă o însemnătate deosebită pentru înțelegerea evoluției ulterioare a limbilor balcanice și a apariției așa-numitei „uniuni lingvistice balcanice" [12].

---

[9] În *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I—III, Wien, 1901—1903.

[10] *Originea Românilor*, I, Iași, 1923, p. 72.

[11] Byzantion, VI, 1931, p. 371, ZRPH LIV, 1934, p. 179.

[12] Ideea a fost formulată recent de G. Reichenkron, *Der Typus der Balkansprache* (în „Zeitschrift für Balkanologie", Jg. I, 1963, p. 117): „Die lateinische Verkehrs- bzw. Umgangssprache, zusammen mit der seit Alexander d.Gr. und den Diadochen herrschenden griechischen Verkehrs- bzw. Umgangssprache... haben die Grundlage für die Gemeinsamkeiten der Balkansprachen gelegt". În felul acesta sînt înlăturate explicațiile neconvingătoare mai vechi (Weigand, Sandfeld) că la baza „uniunii lingvistice balcanice" ar sta fie substratul comun, fie influența unificatoare a limbii grecești și a culturii bizantine. Cf. și A. Vaillant, „Bulletin linguistique", XIV, p. 15: Le véritable substrat des Balkans c'est la civilisation gréco-romane", în Al. Rosetti, *Ist. lb. rom.* II, *Limbile balcanice*, București, 1962, p. 33.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

Romanitatea balcanică s-a putut constitui, prin urmare, numai la nordul liniei Jireček. Din această cauză trebuie să admitem că strămoşii aromânilor şi meglenoromânilor, care trăiesc astăzi la sudul liniei Jireček, în Iugoslavia de sud, Grecia şi Albania, au locuit în vechime mai la nord, în provinciile romanizate din apropierea Dunării ale imperiului roman (cele două Moesii, Dardania).

Pe teritoriul romanizat de la nordul liniei Jireček au luat naştere două limbi romanice : româna în partea de nord şi nord-est şi dalmata, dispărută la sfîrşitul secolului trecut, în partea de nord-vest, de-a lungul coastei Mării Adriatice [13]. Din această cauză trebuie părăsită definitiv teoria, susţinută printre alţii de O. Densusianu [14], că patria primitivă a românilor includea şi Dalmaţia.

Meritul de a fi stabilit limita de vest a teritoriului romanizat pe care s-a format limba română şi, implicit, limita de est a teritoriului de formare a limbii dalmate îi revine lui Al. Philippide [15]. Folosind metoda lui Jireček, adică reportînd pe hartă punctele în care s-au găsit inscripţii latineşti, Philippide ajunge la constatarea că în centrul Iugoslaviei de astăzi, în regiunea muntoasă şi împădurită, greu accesibilă sau fără interes pentru romani, dintre rîurile Vrbas şi Drina, afluenţi ai Savei, *nu apar inscripţii romane*, sau numărul lor este neînsemnat. „A fost mai deasă populaţia, scrie Philippide, *op. cit.*, p. 515, şi foarte intensă cultura romană de la Vrbas spre apus şi în bazinul rîului Drina, dar la mijloc a fost o lacună. Ca să o delimitez mai precis, această lacună se întindea între rîul Vrbas la apus, rîurile Laşva, Bosna şi Prača la sud şi versantul vestic al rîului Drina la răsărit". „Şi, continuă Philippide, p. 516, această lacună din Dalmaţia se continua spre nord între cele două Pannonii, unde teritoriul dintre lacul Pelso (Balaton) la nord, Siscia (Sissek) la vest, rîul Sava la sud şi o linie verticală care ar trece aproximativ prin Stuhlweissenburg şi Fünfkirchen pînă la Sava, la est, era aproape pustiu, cel puţin pustiu din punct de vedere al culturii romane. Acest lucru îl probează puţinătatea ori lipsa totală a inscripţiilor". Prin urmare, limita de est a „lacunei de romanizare" (rîul Drina) coincide cu graniţa de vest a teritoriului pe care s-a format romanitatea de la baza limbii şi poporului român, în timp ce limita de vest a lacunei (rîul Vrbas) coincide cu limita de est a teritoriului romanităţii de la baza limbii şi poporului dalmat. În această „lacună de romanizare" trăiau, după Philippide, strămoşii albanezilor,

[13] Vezi M. Bartoli, *Das Dalmatische*, I, Wien, 1906.

[14] În *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901.

[15] În *Originea Românilor*, I, p. 515—519. Vezi şi H. Barič, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în „Godišnjak" knj. I, Sarajevo, 1957, p. 1—16; *Istoria României*, I, p. 794—795; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, p. 59; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 32: „Rîul Drina din Serbia (în jurul anului 395 limită între imperiul de apus şi cel de răsărit) a devenit cu vremea linia de despărţire între domeniul limbii române şi cel al limbii dalmate".

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

neamurile illiro-pannone. Numai așa se poate explica de ce aceștia nu au fost nici grecizați, nici romanizați. Dar numărul mare de elemente latinești ale limbii albaneze dovedește că ei au locuit cu siguranță pe teritoriul de la nordul liniei Jireček. Numai izolarea lor geografică a împiedecat ca procesul de romanizare să fie deplin.

În legătură cu limita de vest a teritoriului romanizat pe care s-au format limba și poporul român a fost emisă în ultima vreme o altă teorie, care nu ni se pare admisibilă și asupra căreia vom reveni într-o lucrare specială. Vom spune totuși pe scurt că este vorba de invocarea în această discuție a izofonelor sud-slave *št, žd* (bulgare) și *č, ǩ, ć,* respectiv *ǧ, ʼđ, ǵ* (sîrbești), dezvoltate din sl. com. **tj (ktʼ)* și **dj (gdʼ),* care coincid cu actuala graniță dintre Bulgaria și Jugoslavia. Întrucît împrumuturile vechi slave ale românei prezintă variantele bulgărești cu *št, žd* (ex. *grajd(i), peșteră),* E. Petrovici, autorul acestei teorii [16], consideră că limita de vest a teritoriului de formare coincidea cu linia izofonelor sud-slave amintite. Dar, indiferent dacă formele cu *št, žd* au apărut în patria primitivă a slavilor sau după așezarea strămoșilor bulgarilor în Balcani (începutul secolului al VII-lea), granița lingvistică bulgaro-sîrbă s-a constituit aproximativ două secole mai tîrziu, cînd procesul de romanizare fusese de mult încheiat, iar romanitatea de la Dunărea de Jos cunoscuse o restructurare profundă, sub aspect geografic, tocmai datorită venirii și așezării definitive în Balcani a slavilor de sud. Între data constituirii liniei Jireček, acceptată de E. Petrovici, și cea a formării izoglosei sud-slave există un decalaj de cel puțin patru secole. Pe de altă parte, acceptînd această teorie, ar însemna să excludem din teritoriul romanizat aproape întreaga provincie Moesia Superior, care, intens romanizată, a jucat un rol hotărîtor în constituirea romanității de la Dunărea de Jos, apoi Dardania și sudul Pannoniei Inferior.

Cît privește limita de nord și nord-est, ea coincidea cu granița fostei provincii Dacia, menționată mai înainte, iar în Dobrogea ea ajungea pînă în apropiere de țărmul Mării Negre.

5. Pe acest teritoriu întins a avut loc cîteva secole de-a rîndul procesul de romanizare. El a început însă la date diferite și a variat ca intensitate în funcție de durata stăpînirii și de interesele economice, militare și de stat ale romanilor. În provinciile sud-dunărene el a început încă din secolul I î.e.n. Aici stăpînirea romană a durat aproximativ șase secole, dacă includem și perioada dominației imperiului de răsărit. La nord de Dunăre, stăpînirea romană a fost mai scurtă, între anii 106—271. Romanizarea s-a petrecut însă aici într-un ritm mult mai rapid. Provincia Dacia ocupa o poziție specială în cadrul imperiului roman.

[16] Vezi E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii române,* în „Limba română", IX, 1960, p. 78—83. Teza sa se află și în tratatul de *Istoria României,* I, p. 792—793, precum și în *La formation du peuple roumain et de sa langue* de C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, București, 1963.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

Ea era o provincie de graniţă, cu un rol strategic deosebit în sistemul de apărare roman, un bastion înaintat în lumea „barbară". La acest fapt se adăugau interesele de natură economică în noua provincie, bogată în produse agricole şi în aur. Rolul de bastion înaintat implica aducerea aici a unui mare număr de unităţi militare. Se apreciază că numărul soldaţilor staţionaţi în Dacia îndată după cucerire era de peste 60 000 de oameni. Alături de foarte numeroasele castre, au luat fiinţă şi aşa-numitele *canabae*. După terminarea stagiului militar, care dura între 20—25 de ani, foştii soldaţi rămîneau în Dacia, erau împroprietăriţi ca veterani (cf. rom. *bătrîn* < *veteranus*), contribuind astfel la răspîndirea limbii latine printre băştinaşi. Alături de factorul militar, care în Dacia a fost hotărîtor, un rol important în răspîndirea limbii latine l-au avut şi coloniştii veniţi „din toate părţile imperiului roman" (*ex toto orbe Romano*), apoi negustorii, meseriaşii constructori ai noilor oraşe şi şosele, funcţionarii din aparatul administrativ, lucrătorii de la saline sau de la minele de aur din Munţii Apuseni, aduşi din Dalmatia, precum şi alte categorii de oameni. A fost romanizată mai întîi populaţia din centrele urbane, începînd cu clasa dominantă din Dacia, pentru care trebuie să presupunem că luase cunoştinţă de limba latină înainte chiar de cucerirea romană, în timp ce în aşezările rurale, agricole sau păstoreşti, limba maternă a dacilor s-a menţinut mai multă vreme. În acest fel, din contopirea elementului băştinaş dacic cu cel roman s-a constituit populaţia daco-romană de limbă latină, care reprezintă elementul de bază în formarea poporului român şi a limbii române. În acest proces un rol de mare însemnătate au avut şi centrele puternic romanizate din sudul Dunării, care au întreţinut permanent romanitatea nord-dunăreană.

Considerăm că merită o menţiune specială distincţia stabilită de E. Gamillscheg şi G. Reichenkron cu privire la funcţiile de „Verkehrssprache", respectiv „Umgangssprache" ale limbii latine, după gradul de însuşire a ei de către vorbitorii din diferitele provincii romane, sau, în cadrul aceleiaşi provincii, de către diferitele pături ale populaţiei [17]. După G. Reichenkron, în provincia Dacia, cu o intensă viaţă romană, a existat cu siguranţă, mai ales la oraşe, „eine lateinische Umgangssprache", în timp ce populaţia rurală folosea latina numai ca „Verkehrssprache". În acest mod s-ar explica trăsăturile arhaice ale românei şi lipsa elementelor latineşti savante [18]. În calitatea ei de „Verkehrssprache", limba latină a fost folosită de către diferitele neamuri „barbare" mult timp după destrămarea vieţii romane la Dunărea de Jos.

6. Sub presiunea mereu crescîndă a popoarelor de la marginea imperiului, în primul rînd a dacilor liberi (carpii), apoi a goţilor, hunilor, gepizilor, avarilor şi slavilor, stăpînirea romană este silită să cedeze

[17] Vezi E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940; id., *Substrat und Verkehrssprache*, în „Studium Berolinense", II, Berlin, 1960, p. 225—244; G. Reichenkron, *Die Entstehung...*, p. 72—75; *Hist.*, p. 349—354; *Das Dakische...*, p. 26—27.

[18] G. Reichenkron, *Hist.*, p. 351; *Das Dakische...*, p. 28—32.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

mereu teritorii, iar pînă la urmă să înceteze definitiv. Viața orășenească în provinciile dunărene decade și în curînd dispare. Are loc un proces de „ruralizare". Un indiciu cu privire la destrămarea vieții orășenești și, implicit, la dispariția stăpînirii romane efective îl constituie încetarea inscripțiilor latine. Fenomenul are loc la date diferite pentru fiecare provincie în parte. În Dacia inscripțiile încetează în anul 268 [19], deci cu trei ani înainte de părăsirea oficială a provinciei de către Aurelian, în Moesia Superior în 287, în Pannonia Inferior în 377 (anul invaziei hunilor), în Dardania în 372. Numai în Moesia Inferior (Dobrogea), după o întrerupere în anul 392, ele reapar în secolul al VI-lea, în vremea lui Justinian [20]. Revenirea la Dunăre a stăpînirii romane sub Constantin cel Mare și Justinian nu schimbă în esență situația. De acum înainte, știrile despre soarta romanității dunărene încetează pentru multe secole de-a rîndul.

În această împrejurare, unii învățați au formulat teoria că romanitatea a putut dăinui numai la sud de Dunăre. Cu prilejul părăsirii oficiale din 271, întreaga populație romanizată din Dacia ar fi fost strămutată la sudul fluviului, în provinciile nou înființate Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea. Datele de mai sus cu privire la destrămarea vieții orășenești, marcată prin încetarea inscripțiilor (între Moesia Superior și Dacia este un interval de numai 19 ani), arată însă că nesiguranța era la fel de mare atît la sudul, cît și la nordul Dunării. Adversarii continuității în Dacia au invocat în sprijinul tezei lor absența toponimicelor din epoca romană în teritoriul de la nord de Dunăre, prezența unor elemente albaneze în vocabularul românesc, lipsa (presupusă) elementelor vechi germanice. Aceste argumente, cum se va vedea mai departe, pot fi lesne contrazise. În schimb, adversarii continuității, datorită și lipsei investigațiilor sistematice și de mare amploare pînă în ultimele decenii, nu au luat în considerație faptele de natură arheologică. Argumentul arheologic, prin caracterul lui concret, indiscutabil, este esențial. Nu este fără importanță amănuntul că mai bine de trei pătrimi din materialul documentar existent acum provine din săpăturile din ultimul deceniu și că înainte de primul război mondial, cînd teza discontinuității găsise aderenți chiar printre unii învățați de bună credință, dovezile arheologice erau ca și inexistente.

Lucrările mai vechi ale lui C. Daicoviciu [21], tratatul de *Istoria României* [22], studiul amintit al lui I. Nestor [23], dar mai ales ultima sinteză asupra problemei continuității a lui D. Protase [24] îmbogățesc enorm

[19] Aici există însă și două inscripții din secolul al IV-lea, vezi H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 29.
[20] Vezi H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 29, 44.
[21] Vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945.
[22] Vezi *Istoria României*, I, București, 1960, p. 615—665.
[23] Vezi nota 2.
[24] Vezi p. 16.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

cunoștințele noastre cu privire la soarta provinciei Dacia după părăsirea ei de către romani. Ele creează certitudinea că, exceptînd armata, negustorii, funcționarii, marii proprietari, cea mai mare parte a populației daco-romane a rămas pe loc. Pe scurt, faptele sînt următoarele.

În Banat, continuitatea populației romanizate este dovedită arheologic pentru întreaga perioadă de după Aurelian pînă în secolul al VI-lea.

În Oltenia și în părțile vecine cu Dunărea ale Munteniei stăpînirea romană a revenit în mai multe rînduri. În vremea lui Constantin cel Mare se construiește valul de apărare împotriva goților, taifalilor și carpilor, denumit popular „Brazda lui Novac". Avînd o lungime de peste 700 km, el începea de pe Dunăre, la Hlinova, lîngă Turnul Severin, trecea pe la Craiova, Pitești, Ploiești și ajungea la răsărit pînă la Bărboși, lîngă Galați. Același împărat a pus să se construiască și două poduri peste Dunăre, unul la Sucidava (Celei), inaugurat la 5 iulie anul 328, și altul la Daphne (Oltenița). Tehnica construcției seamănă cu cea folosită de Apollodor din Damasc la podul de la Turnul Severin. Construcții de o asemenea amploare ar fi fost fără sens într-o regiune pustie de populație. La fel a procedat mai tîrziu, în secolul al VI-lea, și împăratul Justinian, în efortul său desperat de a menține linia Dunării în fața atacurilor tot mai vehemente ale avarilor și slavilor.

În Transilvania propriu-zisă, urmele populației daco-romane după abandonarea provinciei sînt indiscutabile. În fostele orașe romane, la Sarmizegetusa, Apulum, Porolissum, Napoca, este documentată arheologic o populație săracă aciuată în marile clădiri părăsite, pe care le-a adaptat necesităților ei modeste de viață. Au fost constatate vetre de foc sau ziduri rudimentare adăugate de această populație vechilor clădiri monumentale. Marele amfiteatru roman de la Sarmizegetusa, ale cărui intrări au fost baricadate, a fost folosit ca fortăreață de apărare în vremurile tulburi de dinaintea năvălirii hunilor. Cu invazia hunilor (376), încetează viața în centrele urbane. Doar la Apulum mai apar urme de viață daco-romană după huni (sec. V—VI). În acest fel, numele vechilor orașe din epoca romană sînt date complet uitării. Populația daco-romană a trăit însă mai departe în mediul rural. Ea este atestată arheologic în numeroase așezări, dintre care unele sînt anterioare anului 271 și au dăinuit pînă în secolul al IV-lea (Obreja, Archiud, Mugeni pe Tîrnăva Mare, Sebeș etc.), altele sînt din secolele III—IV (Cluj-Mănăștur, Iernut, Noșlac, Bratei, Soporul de Cîmpie etc.). O altă categorie o formează așezările din preajma unor foste castre romane (Comolău, Răcari, Micia). În toate aceste puncte apar elemente de cultură materială și spirituală de pregnantă factură ori tradiție romană și lipsesc produsele tipic germanice (gotice) sau sarmatice (iazige). Ceramica are trăsături romane provinciale și este însoțită de monezi romane din epoca de după Aurelian. Tipul de ceramică roșie romană nu dispare brusc la părăsirea Daciei, ci el continuă

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

pînă în secolul al IV-lea (Lechința de Mureș, Iernut, Obreja), evoluînd în secolul al IV—VI-lea sub forma ceramicii de factură și tradiție romană. După secolul al VI-lea ceramica se „barbarizează", dar unele reminiscențe romane provinciale pot fi urmărite pînă în secolul al VII-lea, la venirea slavilor. Tot populației daco-romane aparțin, cu siguranță, complexele funerare, mormintele și cimitirele de la Lechința, Sopor, Tîrnăvioara (Proștea Mică), Iernut, de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul celui următor, cele de la Sărățeni, Sf. Gheorghe, Napoca, din secolul al IV-lea, cele de la Apulum, Porolissum (?) și Bratei, care se continuă pînă în secolul al V-lea. Dovada o constituie perpetuarea practicilor funerare din vremea provinciei pînă în secolul al V-lea, adică, la țară, ritul păgîn al incinerației. Goții și sarmații, pătrunși în Transilvania după anul 300, practicau însă inhumația. Numai în fostele orașe (Apulum, Napoca, probabil Porolissum), sub influența creștinismului, daco-romanii practică inhumația. Pe seama populației daco-romane trebuie puse și obiectele paleocreștine găsite în Dacia. Noua religie se răspîndește la nordul Dunării la începutul secolului al IV-lea, în vremea lui Constantin cel Mare, și este de factură latină, nu grecească-orientală. O dovedesc obiectele paleocreștine din secolul al IV-lea, care erau aduse din Italia sau Africa de nord, prin Illyricum și Pannonia. După venirea hunilor, aceste legături sînt întrerupte și apar obiecte de cult creștin din lumea orientală (copto-egipteană), prin intermediul Bizanțului. O dovadă că primii creștini la nordul Dunării au fost daco-romanii o constituie faptul că obiectele paleocreștine au fost descoperite numai în limitele fostei provincii Dacia romană, în secolul al IV-lea. Ele lipsesc în Slovacia, șesul dintre Dunăre și Tisa, în Crișana, Maramureș, Moldova și Muntenia. Noua religie nu corespundea structurii social-economice și spirituale a lumii „barbare". „Nu creștinismul, scrie C. Daicoviciu[25], aduce lumea „barbară" în făgașul civilizației, ci, invers, apropierea acestei civilizații aduce cu sine, ca o încoronare suprastructurală, primirea de voie sau de nevoie a religiei creștine". Populația daco-romană, cu tradiții greco-latine, era mai aptă să primească noua religie. În nici un caz nu pot fi puse obiectele paleocreștine pe seama goților din Transilvania, pentru că, pe de o parte nici unul dintre aceste obiecte nu a fost găsit în vreun complex gotic, pe de altă parte se știe că în secolul al IV-lea aceștia erau păgîni. Chiar goții de răsărit, de la Dunăre și Marea Neagră, sînt convertiți la creștinism după stabilirea lor la sudul Dunării (376), iar creștinismul lor este oriental-grecesc. Singurul mediu prielnic pentru primirea creștinismului în Dacia îl constituia populația daco-romană, care a continuat să trăiască neîntrerupt în fosta provincie, dar a păstrat un contact direct cu populația creștină din sudul Dunării. De aici, noua religie s-a răspîndit încetul cu încetul spre nord,

[25] Vezi C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia traiană din sec. II—III?*, în AISC, II, 136, p. 192—209, apud D. Protase, *op. cit.*, p. 141.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

în sînul unei populaţii cu aceeaşi limbă şi aceleaşi tradiţii. Aşa se explică lipsa la români a unui mare misionar sau predicator al creştinismului şi, pe de altă parte, prezenţa în română a unui strat străvechi de cuvinte de origine latină referitoare la noţiunile fundamentale ale noii credinţe [26]. Tot pe seama populaţiei daco-romane, deprinsă să folosească banul ca mijloc de schimb, trebuie pusă intensa circulaţie monetară constatată în Dacia după retragerea romanilor. Descoperiri monetare au fost făcute pînă acum în peste 160 de localităţi, răspîndite pe tot teritoriul Daciei, nu numai în zonele locuite de iazigi sau de goţi. De altfel, în vreme ce aceştia preferau monedele de aur şi argint, pentru valoarea lor intrinsecă, în aşezările autohtonilor s-au găsit mai mult monede de bronz, folosite efectiv ca mijloc de schimb. Fenomenul are analogii în Raetia şi Germania. Şi aici, după venirea neamurilor germanice, circulaţia monetară s-a datorat tot populaţiei locale galo-romane, rămasă pe loc [27].

În lumina rezultatelor arheologice, dispariţia toponimiei majore, din Dacia poate fi acum mai bine înţeleasă. Precizăm însă că în cazul numirilor de rîuri nu putem vorbi de o dispariţie. Cauza o constituie condiţiile speciale de viaţă ale populaţiei daco-romane în epoca migraţiei popoarelor. Evenimentul cu urmările cele mai dezastruoase, nu numai la nordul, ci şi la sudul Dunării, l-a constituit marea invazie a hunilor, marcată arheologic prin straturi groase de cenuşă în toate principalele aşezări orăşeneşti. Rezultatul a fost o schimbare a modului de trai al populaţiei romanice, prin trecerea de la o viaţă agricolă, sedentară şi orăşenească, la una agricolă şi păstorească cu caracter sedentar limitat [28]. Fenomenul are analogii în Africa de nord, în Spania,

---

[26] Spre ilustrare, cîteva exemple: *creştin* < *christianus*, *păgîn* < *paganus*, *cruce* ^ *crucem*, *preot* < *presbyter*, *biserică* < *basilica*, *a boteza* < *baptizare*, *a cumineca* < *comminicare*, *păresimi* < *quadragesimae*, *Sîn Giorz* < *Sanctus Georgius*, *Sîn Miedru* < *Sanctus Demetrius*, *Sîn Pietru* < *Sanctus Petrus*, *Sîn Nicoară* < *Sanctus Nicola*, *Paşte* < *Paschae*, *cîşlegi* < *caseum ligare*, *cîrnelegi* < *carnem ligare*, *Crăciun* < *cajationem* sau *creationem*, *lege* < *legem*, *păcat* < *peccatum*, *drac* < *draco*, *Sînziene* < *Sanctus Johannis* şi multe altele. Prefacerile fonetice străvechi probează vechimea lor.

[27] Arheologii au reuşit să surprindă şi să înţeleagă mai bine procesul pătrunderii şi stabilirii în vechea provincie romană a populaţiei daco-carpice după retragerea aureliană. Dacii liberi pătrund înaintea goţilor, care sînt semnalaţi după anul 300. A avut loc, în acest fel, o alimentare a populaţiei daco-romane, rămasă pe loc, cu elemente dacice neromanizate, care trăiseră pînă atunci în Crişana, Maramureş, Moldova, Carpaţii Nordici, şi care se aşează acum în Transilvania propriu-zisă. Pe de altă parte, în Banat pătrund iazigii şi dacii veniţi din vest sau de la nord de Mureş, iar în Oltenia, peste limesul transalutan, dacii liberi din Cîmpia Munteniei (vezi D. Protase, *op. cit.*, p. 139—140). Care va fi fost mijlocul de comunicare dintre daco-romani şi dacii neromanizaţi? Credem că conceptul „latina ca Verkehrssprache" îşi găseşte acum pe deplin valabilitatea. Altfel nu putem înţelege dispariţia limbii dace şi generalizarea ulterioară a limbii romane pe teritorii întinse spre nord şi est.

[28] Populaţia daco-romană a continuat să practice în continuare agricultura pe văile mai ferite ale rîurilor sau pe terasele intracarpatice, întocmai ca vechii daci, în forma aşa-numitei culturi în răzoare, care se practică pînă azi în Munţii Apuseni,

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

în Peninsula Balcanică. Aceasta a dus la uitarea numelor fostelor centre orășenești daco-romane și dacice, care n-au mai fost refăcute, cum s-a întîmplat cu cele din sudul Dunării. Așa se explică de ce slavii, veniți în secolul al VI—VII-lea, n-au mai avut cum să preia de la populația daco-romană vechile denumiri de orașe. În sudul Dunării acest fenomen a avut însă loc. În schimb slavii nord-dunăreni (daco-slavii?) și alte popoare migratorii n-au avut de unde să cunoască denumirile vechi ale principalelor rîuri decît de la această populație autohtonă. Astfel că dacă astăzi constatăm o legătură între denumirile Olt, Mureș, Someș, Criș, Timiș, Tisa, Argeș, Bîrzava, Prut, Siret și denumirile lor antice, unele dintre ele notate încă de Herodot în secolul al V-lea î.e.n., și curente în epoca romană, faptul se explică neapărat prin preluarea acestor hidronime de către slavi de la populația daco-romană. Filiația slavă a denumirilor acestor importante cursuri de apă (filiație care nu-i, totuși, pentru toate cazurile sigură), stă în legătură cu deprinderea slavilor, popor de agricultori în primul rînd, de a popula cîmpiile și văile fertile ale rîurilor. De altfel, toponimia minoră a României (cursuri mai mici de apă, munți, dealuri) este alcătuită în proporție de 80% din nume românești. Este foarte probabil ca multe din acestea să fie de dată străveche [29]. Cît privește rom. *Dunăre*, față de lat. *Danubius*, sl. *Dunav*, germ. *Donau*, el pare a fi păstrat direct din limba traco-dacilor (< **Donaris*, **Dunaris*) [30].

Problema raporturilor româno-albaneze în domeniul limbii, invocată altădată de adversarii continuității, este pusă și rezolvată astăzi în cu totul alt mod. Despre aceasta a fost vorba mai înainte.

Cît privește influența veche germanică asupra limbii române, rezultatele la care au ajuns lingviștii sînt în mare măsură nesigure. Contactul populației romanizate cu neamurile germanice se dovedește a fi fost trecător, superficial, cum o probează și arheologia. Dar, în principiu, prezența sau lipsa acestor împrumuturi nu poate dovedi nimic în problema continuității. Dacă româna posedă cuvinte vechi germanice, teza continuității nu cîștigă un argument în plus, deoarece neamurile germanice au trecut și la sudul fluviului și, prin urmare, împrumutul putea avea loc și aici. Pe de altă parte, lipsa acestor împrumuturi, invocată

Poiana Ruscă, Țara Loviștei, Bran și în alte părți. În sprijinul acestui fapt vine și terminologia agricolă românească, în care principalele acțiuni și plante agricole sînt denumite prin cuvinte de origine latină: *a ara*, v. rom., mr. *aratru*, *a semăna*, *a secera*, *secere*, *a culege*, *a treiera*, *grîu*, *orz*, *mei*, *secară*, *ceapă*, *curechi*, *varză*, *păring* și multe altele. Vezi *Istoria României*, I, p. 786—788.

[29] Spre ilustrare, menționăm hidronimul *Rîu de mori*, mai vechi *Rî de Moare*, din lat. *rî(v)u de molae*, cu prep. *de* + gen., ca în *Curtea de Argeș*, *Cetatea de Baltă*, sau, din domeniul romanic, *Rio de Janeiro*, *Rio de la Plata* etc. (vezi G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)*, în „Fonetică și dialectologie", V, București, 1963, p. 41—42.

[30] În tracă probabil de origine preindoeuropeană, vezi G. Ivănescu, *Origine préindoeuropéenne des noms du Danube*, în „Contributions onomastiques", București 1958, p. 125 urm.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

de Roesler împotriva continuității, cade tot din motivul arătat mai sus, pentru că dacă populația romanizată ar fi trăit numai la sud de Dunăre, dat fiind că neamurile germanice s-au stabilit și aici, absența elementelor vechi germanice rămîne tot neexplicată.

Insistînd mai mult asupra continuității la nord de Dunăre, nu înseamnă că uităm rolul pe care l-a avut romanitatea sud-dunăreană în constituirea limbii și poporului român. Aici, între Dunăre și Balcani, din Moesia Superior, Pannonia Inferior și Dardania și pînă în actuala Dobroge, a existat, pînă la venirea slavilor și bulgarilor, o puternică romanitate, care a dăinuit mai bine de 600 de ani [31]. Datorită strînselor legături de pe ambele maluri ale fluviului, ea „a jucat un rol hotărîtor în răspîndirea și întărirea romanizării ținuturilor din cuprinsul fostei provincii și *după abandonarea* ei oficială" [32]. De asemenea, nu se poate nega existența unor „admigrări continue ale unor elemente *romanice* din sudul Dunării în nordul fluviului (și invers) atît în cursul sec. III—VI, cît și după anul 600. Dunărea n-a constituit de fapt niciodată o barieră de netrecut: dimpotrivă, a fost din toate timpurile un vad" [33].

7. Acum două decenii și mai bine, E. Gamillscheg [34], bazîndu-se cu precădere pe datele *Atlasului lingvistic român*, a emis teoria că în perioada stăpînirii romane și în cea următoare, romanitatea de la baza limbii și poporului român nu era repartizată unitar pe întregul teritoriu descris mai înainte. Au existat regiuni unde romanizarea a fost mai intensă și de lungă durată, din care, apoi, s-au produs deplasări spre actualele teritorii locuite de români. El numește aceste regiuni „vetre" (Kerngebiete) și le consideră un factor hotărîtor în înțelegerea evoluției romanității de la Dunărea de Jos. Teoria sa a fost reluată și îmbogățită cu date noi de G. Reichenkron în mai multe lucrări [35]. Interesant este faptul, foarte rar în anevoioasele cercetări cu privire la originea românilor, că datele arheologice din ultimul deceniu confirmă în mod strălucit unele din deducțiile lingviștilor germani.

Pe baza faptelor de limbă, E. Gamillscheg a sesizat o primă vatră romanică și românească primitivă în Transilvania, cu centrul în Munții

---

[31] Vezi *Istoria României*, I, p. 779.

[32] *Ibid.*

[33] *Id.*, p. 781.

[34] Vezi E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940; id., *Randbemerkungen zum Rumänischen Sprachatlas*, Berlin, 1941; id., *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, în „Südost-Forschungen", 5, 1940, p. 1—21; id., *Der rumänische Sprachatlas*, în „Cahiers Sextil Pușcariu", vol. I, fasc. 1, 1952.

[35] Vezi G. Reichenkron, *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie*, în „Ungarische Jahrbücher", XX, 1940; id., *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*, în „Zt. f. sl. Ph.", XVII, 1941; id., *Die Entstehung...*, p. 75—77; id., *Historische latein-altromanische Grammatik*, p. 347—349; id., *Das Dakische*, p. 33—35.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

Apuseni, numită apoi de G. Reichenkron vatra Apulo-romanică sau daco-romanică, cu prelungiri în Banat și Oltenia. Dovezile arheologice pentru această vatră le-am prezentat mai înainte. Adăugăm aici că cultura de tip Bratei (raionul Mediaș), cu elemente romano-bizantine și proto-Dridu, din secolul al V-lea, reapare în Transilvania și în veacurile al VII-lea și al VIII-lea (la Filiași, raionul Cristur, la Sălașuri și Bezid), alături de cultura slavă, o dovadă că populația autohtonă s-a menținut și după secolul al V-lea [36]. La sudul Dunării, în fosta provincie Moesia, dar mai ales în Dardania, G. Reichenkron distinge o a doua vatră, pe care o numește dardano-romanică, în care s-au constituit, pe de o parte, dialectul macedo-român, iar pe de altă parte, un strat românesc avînd elemente de substrat asemănătoare cu albaneza. Acesta s-a extins ulterior spre nord, peste regiunile din vestul României (Banat, Crișana, Maramureș, vestul Transilvaniei), fuzionînd cu populația romanică de aici. În sfîrșit, a treia mare vatră cuprindea ambele maluri ale Dunării cu Dobrogea, după Gamillscheg pînă la Cernavodă, după Reichenkron mult mai întinsă, pînă la vărsarea Oltului în Dunăre și pe care ultimul lingvist o numește geto-romanică, avînd în vedere substratul get pe care s-a dezvoltat. De aici s-ar fi extins spre nord-est, în Moldova și Basarabia, un prim val de populație romanică. Această vatră este confirmată de cercetările arheologice din ultimii ani. La ea ne-am referit în primul rînd atunci cînd am vorbit de concordanța surprinzătoare dintre datele lingvistice și cele arheologice.

Într-adevăr, arheologii au descoperit între Cîmpia Dunării și Balcani, pînă la fosta linie Jireček, așa-numita cultură Dridu (după numele unei localități de pe Ialomița, în Bărăgan ; i se spune și cultura danubio-balcanică). Ea prezintă o însemnătate capitală pentru probolema formării limbii și poporului român. Atribuită la început greșit slavilor sau protobulgarilor, cultura Dridu, cu note romane provinciale evidente, s-a dovedit a fi prima atestare arheologică a elementului protoromânesc. După cum arată I. Nestor, *op. cit.*, ea s-a format progresiv la nord de Dunăre, avînd, se pare, legături cu cultura de tipul Ipotești-Cîndești (ambele localități în Muntenia), de factură romano-bizantină, (din secolul al V-lea) și apare în ținuturi care au cunoscut un mediu cultural roman din ultima epocă și o influență bizantină directă [37]. Începutul ei este cam prin jurul anului 850 și durează pînă în ultimul sfert al secolului al XI-lea. Punctul culminant al dezvoltării este atins în

[36] Vezi I. Nestor, *op. cit.*, p. 406.

[37] Elemente asemănătoare există și pe coasta nordică a Mării Negre, în Crimeia, la Belaia Veja (Serkel) pe Don, unde a fost o fortăreață bizantină în secolul al IX-lea, și pînă în stepa turcmenă (Shah Tepé), vezi I. Nestor, *op. cit.* Vezi și *Istoria României*, I, p. 785, II, p. 18, 41, 42, 49, 97, apoi, Maria Chișvași-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii și cercetări de istorie veche", tom. IX, nr. 1, 1958, p. 73—89 ; I. Nestor, *Cultura Dridu*. Nota preliminară, „Dacia", N. S., II, p. 387—398 ; Maria Comșa, *Die Bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschung*, în „Dacia", N. S., IV, 1960, p. 395 urm.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

sudul României după restaurarea dominației bizantine la Dunăre, pe vremea lui Ioan Tzimisces (971). Mai tîrziu, după secolul al XI-lea, fără a pierde contactul cu civilizația bizantină, ea evoluează în cultura românească feudală din secolele al XIII-lea și al XIV-lea, de tip Zimnicea. De mare însemnătate este faptul că așezările de tip Dridu, care se ridică la cifra de cîteva sute în România, sînt atestate în toate regiunile pentru care avem știri, în secolele al X-lea și al XI-lea, că existau români: la sud și la nord de Dunăre, din Bihor și pînă la Tiraspol și din Slovacia orientală pînă în Munții Balcani. În jumătatea de sud a Moldovei, de pildă, ceramica proto-Dridu apare în secolul al IX-lea la Băiceni, Șorogari și Spinoasa (Iași) și în alte puncte. Ea se datorește primului val de populație romanizată care se revarsă peste Moldova pornind din vatra de pe ambele maluri ale Dunării. Gamillscheg și apoi Reichenkron au dedus și susținut existența acestui val pe baza hărților lingvistice ale ALR acum aproape un sfert de secol. Arheologia le confirmă acum în chip strălucit teoria. În felul acesta, teritoriul pe care se vorbește astăzi o limbă romanică s-a extins mult spre nord și est, cu mult în afara fostei provincii Dacia romană și a Moesiei Inferior. Cu privire la desfășurarea acestui proces, care a dus la constituirea graiului moldovenesc, cercetările sînt încă neîndestulătoare. În orice caz, nu trebuie scăpat din vedere că, în afară de valul romanic al populației proto-Dridu, avînd ca bază de plecare regiunea de la Dunărea muntеană și dobrogeană, în Bucovina, Moldova și Basarabia s-a revărsat un al doilea val romanic venind din nord-estul Transilvaniei și din Maramureș, probabil prin jurul anului 1000. Este prelungirea valului „banato-transcarpatin" de care vorbește Philippide, mult mai numeros, care a trecut peste Bucovina în Moldova și tot peste Bucovina în Basarabia. La baza graiului moldovenesc stă, prin urmare, o fuziune a acestor două straturi, care cum vom arăta într-o altă lucrare, poate fi ilustrată cu numeroase hărți ale ALR. Populația protoromână din aria Dridu și cea venită din Transilvania au găsit în Moldova așezări rare de tipul Luka-Raikovețkaia sau Hlincea I, atribuite unei populații slave, probabil din grupul răsăritean. De la acești slavi, deznaționalizați ulterior, au pătruns în graiul moldovenesc elementele ucrainene cele mai vechi, precum și o serie de toponimice de factură slavă răsăriteană (cu *g* > *h*, *-olo-*, *-oro-*, *-ere-* în loc de *-ra-*, *-la-*, *-rea-*, cu *õ* > *u* etc.: *Horodiște*, *Berezeni*, *Voroneț*, *Putna* etc.). Lipsesc însă în Moldova toponimicele de factură sud-slavă, cum a dovedit-o recent E. Petrovici [38], dar nu și apelativele. Deducem că contactul strămoșilor moldovenilor cu slavii meridionali a avut loc în zona dunăreană și în Transilvania.

[38] Vezi E. Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentînd h provenit din g*, în „Romanoslavica", IV, București, 1960, p. 41—63; II. *Toponimice cu polnoglasie*, în „Romanoslavica", VI, București, 1962, p. 5—17.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

Același proces de extindere a romanității nord-dunărene a avut loc și în Crișana, Țara Oașului, Maramureș, unde apar elemente ale culturii Dridu în aceeași epocă. Iradierea spre nord a mers pînă în Slovacia și Carpații Pădurоși, unde există urme românești în toponimie și antroponimie, precum și în lexicul popoarelor slave de aici[39]. De asemenea, sînt foarte numeroase știrile despre românii din Bulgaria și Serbia în timpul evului mediu[40].

8. Cum se explică aceste iradieri ale populației romanizate pe teritorii atît de îndepărtate? Cauzele sînt multiple și ele își au începutul în epoca încetării stăpînirii romane efective la Dunăre. Cauza principală însă, asupra căreia majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord, o constituie venirea și așezarea definitivă a slavilor chiar în centrul teritoriului romanizat. Acest fapt a adus cu sine o restructurare profundă a teritoriului lingvistic balcanic. Vechea frontieră lingvistică latino-grecească (linia Jireček) dispare, iar diferențierile lingvistice incipiente în sînul masei romanizate, datorită izolării geografice, se accentuează, luînd astfel naștere cele patru dialecte ale limbii române. Procesul a avut loc în decurs de mai multe secole, în care timp populația romanizată, atît de la nordul, cît și de la sudul Dunării, a suferit o puternică influență slavă, de factură bulgărească. S-a constituit astfel superstratul slav al limbii române, prin care aceasta se deosebește de celelalte limbi romanice. Pe teritoriul dintre Dunăre și Balcani, după venirea slavilor, în anul 602, populația romanizată a fost încetul cu încetul dislocată, sau, cîtă a rămas pe loc, slavizată. La nord de Dunăre însă, populația slavă, mai puțin numeroasă, a fost romanizată, transmițînd limbii române elementele ei slave. Din sudul Dunării, cea mai mare parte a populației romanizate a trecut la nord, fie în Cîmpia Dunării și mai departe spre nord-est (purtătorii culturii Dridu), fie, altă ramură, în Banat, Crișana, eventual Maramureș, întărind romanitatea din vatra transilvăneană. Din acest grup, numit de vest (Pușcariu), s-au desprins și strămoșii istroromânilor, care trăiesc astăzi în cîteva localități din Istria. Resturile romanizate ale populației sud-dunărene, care n-au fost slavizate și n-au migrat spre nord sau spre vest, au efectuat o deplasare spre sud (probabil este prima deplasare din trunchiul comun) și continuă astăzi să trăiască în Grecia, Jugoslavia de sud, Albania. Sînt meglenoromânii și aromânii. Ultimii sînt semnalați pe locurile unde locuiesc și astăzi, la sfîrșitul secolului al X-lea (976) de cronicarul bizantin Kedrenos-Skylitzes.

---

[39] Vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.

[40] Vezi S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

În procesul îndelungat de formare a limbii şi poporului român pot fi distinse două mari etape [41]. Prima a început aproximativ din secolul I e.n. şi a durat pînă prin secolele V—VI, adică atîta timp cît a durat şi stăpînirea romană la Dunărea de Jos. Este epoca în care are loc deznaţionalizarea populaţiei traco-dace, prin răspîndirea limbii latine şi adoptarea modului de viaţă roman provincial. Dacia traiană, cele două Moesii, Pannonia Inferior, Dardania cunosc acum un proces intens de romanizare, care nu diferă, în liniile lui esenţiale, de cel care a avut loc în alte provincii ale imperiului. Spre sfîrşitul acestei etape, romanitatea dunăreană trece prin grele încercări, din cauza atacurilor necontenite ale popoarelor migratoare. Probabil că încă de acum se conturează anumite nuclee sau vetre (Kerngebiete), cu element romanic preponderent. Din punct de vedere lingvistic, cum o probează inscripţiile, latina populară de aici nu se deosebeşte de cea din restul imperiului roman. Cu toate acestea, spre sfîrşitul acestei prime perioade, datorită slăbirii puterii de romanizare, pricinuită nu numai de venirea popoarelor „barbare", ci şi de şubrezirea şi apoi pierderea totală a poziţiei oficiale a limbii latine în favoarea celei greceşti [42], în limba latină vorbită la Dunărea de Jos, ieşită de sub controlul vreunui centru de guvernămînt, încep să se manifeste primele tendinţe inovatoare. Este sigur că unele din cele mai vechi prefaceri lingvistice specific româneşti, de pildă unele fenomene fonetice, s-au petrecut în acest timp, înainte de contactul cu slavii, deoarece ele nu apar în împrumuturile vechi slave ale românei [43].

A doua etapă începe o dată cu venirea slavilor. Acum sînt rupte definitiv orice legături cu populaţia romanizată şi centrele vieţii romane din Apus, inclusiv cu teritoriul pe care s-a dezvoltat limba dalmată. Dacă pînă la venirea slavilor „valea Dunării, cu cele două maluri ale fluviului a fost axa teritoriului de închegare a romanităţii carpato-balcanice"... după anul 602 „rolul principal a revenit teritoriilor din stînga fluviului, unde procesul a fost continuat şi desăvîrşit" [44]. Pe plan lingvistic are loc acum pătrunderea numeroaselor elemente vechi slave în toate dialectele limbii române, paralel cu cele mai numeroase prefaceri fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale prin care româna se deosebeşte de latină şi de celelalte limbi romanice. Procesul de etnogeneză se încheie aproximativ prin secolele IX—X, cînd apare cultura proto-Dridu şi cînd macedoromânii sînt semnalaţi deja pe teritoriile lor actuale din Grecia.

---

[41] Cf. C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 58—60 şi Gh. Ştefan, *Formarea limbii şi a poporului român. Apariţia primelor state feudale pe teritoriul ţării noastre*, Bucureşti, 1962, p. 16—20.

[42] Înlocuirea limbii latine ca limbă oficială a imperiului de răsărit prin limba greacă are loc în vremea împăratului bizantin Heracleios (610—641).

[43] De pildă, dintre prefacerile fonetice: *á+n+*voc., *á+n*, *m+*con.> *î* (lat. *pane (m)* > *pî(i)ne*, dar sl. *rana* > rom. *rană)* ; *-l-* intervoc. > *-r-* (lat. *mola* > *moară*, dar sl. *boală*, cu *-l- păstrat)* şi altele.

[44] Vezi *Istoria României*, I, p. 580.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

După secolul al X-lea, știrile despre români, atît cei din sudul, cît și cei din nordul Dunării, devin tot mai dese în izvoarele bizantine, slave etc. Ei apar sub numele de *vlahi* (gr. *βλάχος*, bg. *vlaχŭ*). Cuvîntul are o etimologie interesantă. La început numele unui trib celtic, *Volcae*, atestat de Caesar, el e folosit de germanici pentru toate neamurile celte, sub forma **Walhos*, apoi, după romanizarea Galiei, pentru populația romanică din Franța (apoi și Italia), cu formele ahd. *Walh*, adj. *wal(a)hisc*, mhd. *wälhisch*, *wę̈l(hi)sch* „romanisch, französisch, italienisch" [45]. De la neamurile germanice venite la Dunărea de Jos, probabil de la gepizi [46], termenul a fost preluat de slavi, sub forma **volchŭ*, în sl. de sud *vlaχŭ*, în cea de est *voloch*. Slavii de sud l-au transmis bizantinilor și altor popoare balcanice. În noua sa arie el și-a păstrat sensul inițial de „romanic", designînd însă populația romanică din sud-estul Europei. Românii înșiși nu-l cunosc decît ca termen cărturăresc, din slava bisericească sau din greacă. Numele lor etnic este *român* (mr. *armân*, *arumân*, istr. *rumăr*), continuatorul direct al lat. *romanus*. Așadar, ambele denumiri, *român* și *vlah*, constituie mărturia internă, respectiv recunoașterea externă, încă de la începutul evului mediu, a apartenenței românilor la marea familie a limbilor și popoarelor romanice.

FORMATION DE LA LANGUE ET DU PEUPLE ROUMAIN À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES RÉCENTES

RÉSUMÉ

Les recherches linguistiques et archéologiques sur l'origine de la langue et du peuple roumain, du dernier temps, éclaircissent, entre autres, les questions suivantes :

1. La population dace n'a pas été exterminée ou bannie hors des limites de la Dacie par les conquérants romains. Ce fait est prouvé par maintes données archéologiques. Les Daces constituent une composante fondamentale dans l'ethnogenèse roumaine. Leur langue est témoignée, dans le roumain, par nombreux éléments de substrat, qui dernièrement ont été étudiés par des érudits roumains et étrangers (Dečev, Georgiev, Russu, Reichenkron et autres).

2. Au nord du Danube il y a eu une population romane rurale, même après la retraite aurélienne. Elle est attestée dans beaucoup de sites daco-romaines de l'ex-province de Dacie par de nombreaux restes

[45] Vezi Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1957, p. 853, sub *welsch*.

[46] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, *Limbile balcanice*, București, 1962, p. 45.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)

de céramique romaine provinciale, par des monnaies, des objets paléochrétiens (D. Protase, I. Nestor). Après 271 s'y sont installés les daces libres et successivement les tribus germaniques.

3. Le territoire romanisé, sur lequel se sont formés la langue et le peuple roumain, comprenait, outre la Dacie, les provinces Moesia Superior et Inferior, le sud de la Pannonie Inférieure, la Dardanie. Au sud, la ligne Jireček divisait le territoire romanisé du territoire grecisé, et à l'ouest, entre le bassin du fleuve Drina et celui de Vrbas se trouvait l'ainsi nommée „lacune de romanisation" (Philippide), qui séparait le territoire romanisé, sur lequel s'est constitué la langue roumaine, du territoire sur lequel s'est constitué le dalmatique. Les isophones slaves méridionales *št* et *žd*, dernièrement invoquées par E. Petrovici, ne sont nullement utiles pour la détermination de la limite occidentale du territoire de formation de la langue et du peuple roumain.

4. Le processus de romanisation ne s'est pas déroulé avec la même intensité sur tout le territoire precisé plus haut. Il y a eu, probablement, plusieurs „foyers" (en roumain „vetre", en allemand „Korngebiete") sur lesquels la romanisation a été plus forte : le premier dans la Transilvanie, l'autre dans la Moesia Superior et dans la Dardanie et le troisième dans la Moesia Inferior (Dobroudja) avec des prolongements au nord du Danube jusqu'à l'embouchure de l'Olt avec le Danube (Gamillscheg, Reichenkron).

5. L'arrivée des Slaves mène à une profonde restructuration, linguistique et ethnique, du sud-est européen. La ligne Jireček disparait, et le centre de gravité de la population romanisée (les vieux-roumains) vient se placer au nord du Danube, en encadrant, vers l'an 1000, de nouveaux territoires sur lesquels la domination romaine ne s'était pas étendue. La séparation des roumains en plusieurs branches, d'où l'apparition des quatre dialectes du roumain, est en relation avec ce même événement.

6. Mais la découverte la plus importante du dernier temps c'est l'attestation archéologique de la population proto-roumaine dans les sites du type Dridou, des siècles IX—XI, répandus sur une vaste région, s'étendant du Bihor jusqu'à Tiraspol et de la Slovaquie orientale jusqu'aux monts Balcans. Ce fait est de nature à confirmer certaines hypothèses sur la continuité dans la Dacie et sur la „romanisation" ou plutôt la „roumainisation" de certains territoires en dehors de l'ex province la Dacie, hypothèses formulées il y a quelques dizaines par des linguistes comme Gamillscheg et Reichenkron, qui se sont fondés sur l'analyse des cartes de l'Atlas linguistique roumain.

C'est seulement par la collaboration étroite entre les linguistes, les historiens, les archéologues et autres catégories de spécialistes, qu'on peut apporter des contributions effectives à l'éclaircissement de ce problème, d'une importance primordiale pour la culture roumaine.

BDD-A1574 © 1966 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:52 UTC)